

**ALGUNES REFERÈNCIES DOCUMENTALS
SOBRE LA CANÒNICA I LA COLLEGIATA
DE VILABERTRAN (1300-1835)**

Per JOSEP M. MARQUÈS

Ens proposem de publicar algunes notes sobre la vida de la canònica, després col·legiata, de Santa Maria de Vilabertran, que concerneixen l'època compresa entre principis del s. XIV i el 1835, data final de la seva existència. Ho farem en un estil auster i sintètic. El nostre desig seria que altres persones les utilitzessin per posar una mica al dia la història de la institució i del monument.

Mentre composàvem una guia del monestir de Vilabertran teníem ocasió de constatar l'excessiu desconeixement de la història de Vilabertran, ja assenyalat per Puig i Arnall el 1982. Golobardes⁽¹⁾ es va proposar d'escriure un llibre que sintetitzés tot allò que ja s'havia publicat; res hi havia a retreure. Fora d'aportacions sobre l'època inicial i sobre la biblioteca al s. XVI, apenes s'han donat noves dades⁽²⁾.

L'arxiu de Vilabertran és dispers, més que no pas destruït, com se sol suposar. Els pergamins més antics van ser comprats per Miret i Sans i són avui a la Biblioteca de Catalunya. Allí mateix, però, hi ha els extractes del canonge Castán⁽³⁾, importantíssims i poc utilitzats. L'Arxiu Diocesà de Girona conserva les actes capitulars i altres documents ⁽⁴⁾; també usem la sèrie de visites pastorals del mateix arxiu.

1. ABATS I ARXIPRESTOS

La llista d'abats de Vilabertran és incompleta; la d'arxiprestos, que regiren la casa després de la seva secularització, desconeguda. Donem els noms posteriors a 1300; pels anteriors a aquesta data remetem al nostre estudi inèdit⁽⁵⁾, on resollem l'enigma de la duplicitat d'abats que féu ensopegar tots els anteriors estudiosos.

Dalmau de Fortià. Documentat des de 1286, morí el 19 d'abril de 1308⁽⁶⁾; el martirologi li atribueix el cognom de Cervià, però el de Fortià⁽⁷⁾ és més versemblant. La notícia de la mort d'un abat Gaufred de Vilarig el 1303, procedent del necrologi⁽⁸⁾ deu contenir error de data, ja que el seu nom no apareix a cap document de l'abadia anterior al 1300.

Guillem de Sexà. Essent preposit de Lledó, fou elegit per abat de Vilabertran el 8 de novembre de 1314⁽⁹⁾. Morí el 6 d'octubre de 1319⁽¹⁰⁾.

Guillem de Pau. Morí el dia 11 de gener de 1333⁽¹¹⁾.

Ermengol de Vilarig. Acceptà l'elecció feta pels seus col·legues canonges quan era cambrer el dia 11 de gener de 1334⁽¹²⁾. Morí el 30 d'agost de 1347⁽¹³⁾.

Dalmau de Rocabertí, ardiaca de Tarragona i abat de Vilabertran, féu constitucions sobre l'alimentació dels canonges en data de 22 de març de 1348⁽¹⁴⁾. Morí el dia 1 d'agost de 1348⁽¹⁵⁾.

Ramon d'Escales fou elegit el 1348⁽¹⁶⁾. Deixà l'abadiat per esdevenir bisbe d'Elna (1377-1386) i Barcelona (1386-1398), on morí i fou enterrat⁽¹⁷⁾. Llegà a Vilabertran un calze magnífic de plata daurada amb les seves armes⁽¹⁸⁾; a més a més, la seva crossa episcopal, de plata daurada amb un pes de 14 marcs, i dos llibres, un *Catolicon* de pergami molt bell i el *Racional* de Guillem Durand⁽¹⁹⁾.

Guillem de Vilarig fou elegit el 12 d'abril de 1378 i morí el 1403⁽²⁰⁾.

Antoni Girgós, abat que fou de la Real de Perpinyà, que trobem actuant com a abat de Vilabertran ja el 1404⁽²¹⁾, morí el 20 d'octubre de 1431⁽²²⁾.

Tot i que el capítol, el 23 d'octubre de 1431 elegí per abat el que ho era de la Real de Perpinyà, el 1432 és titular de l'abadia el cardenal Joan de Casanova, que s'endugué a Roma per formar part de la seva servitud tres canonges de Vilabertran⁽²³⁾. Fou el primer abat absent de la casa. La notícia de la seva mort se sabé a Vilabertran el 21 de març de 1436.

L'abat Pere Nadal, abans canonge de Vilabertran, havia estat nomenat per butlla del papa Eugeni IV, donada a Florència el 26 de març de 1436⁽²⁴⁾. Fou suspès de l'administració el 1440⁽²⁵⁾; tingué a continuació un llarg plet amb els canonges⁽²⁶⁾. Fou deposat per sentència reial en data de 17 d'octubre de 1454⁽²⁷⁾. Amb tot el 14 d'agost anterior el bisbe de Girona havia nomenat ja administradors de l'abadia⁽²⁸⁾. Morí el 9 de setembre de 1456⁽²⁹⁾.

Guerau Berenguer de Cruïlles, abat de Vilabertran, jurà el 16 de maig de 1456 guardar les franqueses del poble⁽³⁰⁾. Era canonge de la seu de Girona, on tenia la pabordia de Cassà. Els seus germans eren Martí Guerau de Cruïlles, senyor del castell de Calonge, posseïdor de la baronia de Llagostera; Guerau Gilabert de Cruïlles, senyor del castell de Torrelles, bisbat de Barcelona; i Guerau Ferran de Cruïlles, senyor del castell de Castellfollit. Morí el dia 11 de febrer de 1460⁽³¹⁾. En canvi el necrologi assenyala per la seva mort la data d'11 de febrer de 1355, per error⁽³²⁾ i afegeix que fou el primer abat que s'enterrà davant l'altar major.

Gaspar de Cruïlles obtingué l'abadia per butlla de Pius II, donada a Siena el 14 de març de 1460 i prengué possessió el 9 de juny següent⁽³³⁾. Era monjo cambrer de Breda, germà de Guerau Gilabert de Cruïlles, senyor d'Aiguafreda. Des de 1465 és absent de Vilabertran per enemistat amb el rei Joan II. Morí el 28 de febrer de 1488⁽³⁴⁾.

Doble abadiat. El 13 de maig de 1494 prengué possessió Alfons d'Aragó, bastard de Ferran el Catòlic, nebot d'Enric d'Aragó duc de Sogorb, lloctinent reial al principat de Catalunya i arquebisbe de Saragossa. La seva elecció es degué a un altre bastard, Roderic de Borja, futur papa Alexandre VI, a casa del qual s'expediren les butlles pel maig de 1488⁽³⁵⁾. El nomenat tenia divuit anys.

Però ja el 13 de novembre de 1492 es fan gestions per part de representants de Joan Nicolau, també resident a la cúria romana, per prendre possessió⁽³⁶⁾. Ho féu personalment el 4 d'octubre de 1498⁽³⁷⁾. Aragó i Nicolau nomenaren cada un un canonge vicari, amb el desordre que es deixa endevinar. Les rendes de l'abadia les tenia segrestades el rei. El bisbe de Girona, el 1511 tenia per abat legítim Aragó⁽³⁸⁾. El 1517 Aragó desistí del plet.

Es tingué notícia de la mort de Nicolau a Vilabertran el 19 d'abril de 1529⁽³⁹⁾. El canonge Jutglar anotava escuetament: "et revera monasterium nullum commodum de ipso abbate accepit"⁽⁴⁰⁾.

Continuava el mateix cronista: "Deus optimus de bono abbate nos provideat. Amen". Degué emportar-se'n una gran decepció. Berenguer de Cervelló fou nomenat coadjutor de l'abat Nicolau essent menor de 14 anys, i havent rebut també del papa Climent VII la cambreria de la seu de Tarragona, pel maig de 1527. Prengué possessió per procurador, que era el seu oncle Joan B. de Gualbes, el 20 d'abril de 1534. El noi era abat per agraïment de Climent VII; el seu pare, Felip de Cervelló, era capità de Carles V i concretament capità del Castel Sant'Angelo de Roma, on el papa s'havia refugiat durant el saqueig de Roma⁽⁴¹⁾. La notícia de la seva mort arribà al monestir el dia 7 de novembre de 1538⁽⁴²⁾. Amb data de 28 d'agost de 1539

els canonges, atés que feia més de cinquanta anys que els abats no residien, acordaren elevar petició a l'emperador Carles V a fi que poguessin tenir un abat present⁽⁴³⁾.

Pere Domènec. Era cambrer pontifici, i fou presentat per l'emperador Carles V a títol de patronat reial. Havia tingut partidaris en una elecció de 1530, esdevinguda inútil per la provisió papal en la persona de l'abat Cervejlló⁽⁴⁴⁾. Prengué possessió el 15 de desembre de 1544⁽⁴⁵⁾, per procurador, i personalment el 10 d'octubre de 1545; en aquesta darrera ocasió el poble li prometé satisfer 60 lliures per dret de mula⁽⁴⁶⁾. Acabà amb ell l'absentisme dels abats comandataris; no sols residí sinó que es féu lliurar una autorització per intervenir al capítol, cosa prohibida als dits comandataris, obsequià la casa amb un calze, una creu de plata i els seus llibres de teologia i dret canònic, en total uns cent-vuitanta volums⁽⁴⁷⁾. Morí a Gratallops (Tarragona) el dia 1 de novembre de 1560⁽⁴⁸⁾.

Cosme Damià Hortolà, fill de Pere Hortolà, notari de Perpinyà i germà de Joan Hortolà, ciutadà de Barcelona, arribà al monestir el dia 26 de setembre de 1564⁽⁴⁹⁾. Morí el dia 3 de febrer de 1568⁽⁵⁰⁾.

Carles Domènec prengué possessió per procurador el 15 de desembre de 1572; comparegué personalment a l'abadia el 9 de juny de 1575⁽⁵¹⁾. Fou preconitzat bisbe de Lleida el 22 de juny de 1580. Morí el 21 d'octubre de 1581⁽⁵²⁾.

Que d'entre els abats de Vilabertran n'hagin sortit sis bisbes (dos de Girona, un de Carcassona, un de Saragossa, un d'Elna, un de Lleida) és una dada prou significativa. Serien vuit si s'hi afegissin Joan de Casanova i Alfons d'Aragó, però aquests no sortiren bisbes de Vilabertran, sinó que hi entraren amb aquesta dignitat, i més com a llops que no pas com a pastors.

ARXIPRESTOS

Cristòfol Noguera. Arxiprest el 1602⁽⁵³⁾.

Pere Magarola. Arxiprest el 1606-1610⁽⁵⁴⁾.

Joan Janer o Gener. Pel 1615 convocava el capítol a fi de proveir una canongia⁽⁵⁵⁾. Morí el dia 7 de gener de 1623⁽⁵⁶⁾.

Miquel Prats i Fontanet. Arxiprest entre 1624 i 1641⁽⁵⁷⁾.

Domènec Camps, natural de Girona. Coadjutor de l'anterior des de 1639⁽⁵⁸⁾, el trobem esmentat el 1648⁽⁵⁹⁾; finà poc abans de 1662⁽⁶⁰⁾.

Cristòfol Vicenç Huguet, de Sant Jordi Desvalls. Prengué possessió del càrrec, vacant per mort de Domènec Camps, el 13 de febrer de 1663⁽⁶¹⁾. Morí el 20 de febrer de 1688⁽⁶²⁾.

Joan Rafel Oliart, de Figueres. Havia estat canonge penitencier de la seu de Girona. Prengué possessió el 4 de desembre de 1688. Es preocupà d'organitzar la predicació quaresmal al temple⁽⁶³⁾.

Josep Sants i Domènech. Prengué possessió el 24 de novembre de 1703⁽⁶⁴⁾. Morí a Madrid, on s'havia refugiat a causa de ser partidari dels Borbons, el 5 de juliol 1708⁽⁶⁵⁾.

Jaume Oriola i Tord fou nomenat per l'Arxiduc el 1711; intentà prendre possessió el 1719, però els canonges que la hi donaren foren desterrats pel Consejo de Castilla⁽⁶⁶⁾.

Jeroni Llobera, de Girona. Fou nomenat pel rei Felip V i prengué possessió el 20 de juny de 1716⁽⁶⁷⁾. Morí a Girona el 28 d'agost de 1719⁽⁶⁸⁾ i fou enterrat a Vilabertran.

Manuel d'Alós i Rius, de Barcelona. Prengué possessió el 1720. Pel desembre de 1743 fou traslladat a l'ardiaconat major de la seu de Lleida⁽⁶⁹⁾. Entre 1721 i 1726 fou present a Vilabertran amb assiduitat.

Jaume Olsina, de Barcelona. Prengué possessió el 26 de novembre de 1744, morí l'11 de gener de 1760⁽⁷⁰⁾.

Carles Mascaró. Morí el 12 de desembre de 1766^(70bis).

Josep Campins i Barnola, 1767-1768⁽⁷¹⁾. A continuació el càrrec resta vacant almenys entre 1768 i 1779.

Baldiri Sagàs i Terrades, de Garriguella, 1796-1818⁽⁷²⁾.

Els arxiprestos tingueren poca influència; els canonges decidien amb relativa autonomia. La intitulació que s'usa al s. XVIII per la comunitat és: "El capítol d'arxiprest i canonges de Vilabertran". Fàcilment hom s'adona que fou introduïda a fi de deixar clar que l'arxiprest era membre del capítol. En la pràctica les seves pretensions trobaren resistència eficaç.

2. EDIFICI, DECORACIÓ I MOBILIARI

ALTARS I CAPELLES

Probablement els altars de les absidioles laterals eren dedicats als sants Miquel i Pere. Les visites del bisbe començaven sempre per un dels dos. Atès que a Cervià trobem sant Miquel a la dreta de l'altar major i sant Pere a l'esquerra, pot creure's que la ubicació dels de Vilabertran fou semblant.

El bisbe Arnau de Girona consagrà l'altar de Santa Caterina de Vilabertran el 17 d'abril 1358⁽⁷³⁾. Era l'altar de la capella de l'esquerra del creuer, on hi havia les sepultures familiars dels Rocabertí; és possible que la construcció de la capella dati d'aquesta època, tota vegada que els anteriors membres de la família assenyalaren altres indrets per a la seva sepultura, com precisarem. En data indeterminada hi fou traspassada la veneració de sant Miquel, i s'hi trobava un retaule amb els sants Caterina i Miquel junts.

A la capella de Sant Pere s'hi havia instal·lat un davallament de la creu amb quatre figures. El 1554 l'abat Pere Domènech féu fer a Barcelona una figura de Crist "ab la creu, pintat a la moderna" i el posà a l'altar de Sant Pere. Aleshores el davallament de la creu s'instal·là a la capella de Santa Caterina⁽⁷⁴⁾. La capella prengué llavors el nom del Davallament. El conjunt devia resultar enfarfegat, i el prelat diocesà el 1599 manà traslladar el davallament a la capella de Sant Sebastià del claustre⁽⁷⁵⁾. El 1600 es donà llicència per fer-ne la capella del Roser⁽⁷⁶⁾.

Era lògic que a l'església hi hagués un altar dedicat a sant Agustí; des de la data primerenca de 1090 hom se'n serveix per als juraments. Quan les visites pastorals comencen a enumerar els altars a principis del s. XV es troben, Sant Pere, Sant Miquel, Santa Caterina, Sant Agustí, Santa Úrsula i les Onze mil Verges, Sant Antoni, Sant Joan i Santa Magdalena. Alguns d'ells (Sant Pere, Sant Antoni, les Onze mil Verges), eren votius, és a dir, no aptes per celebrar-hi missa. Hom hi afegí el 1624 el de Roser⁽⁷⁷⁾, traslladant els dels sants Miquel i Caterina cap a sota el campanar, i posant-lo al seu lloc.

Dues capelles importants trobaren lloc a les dependències del claustre, menys necessàries per a la vida comú, que s'anava deixant; Sant Sebastià, des de 1474⁽⁷⁸⁾, i els sants Ferriol, Cosme i Damià, en capella que dotà Gabriel Bruguera, canonge, l'altar de la qual fou consagrat el 1545⁽⁷⁹⁾. La capella de Sant Ferriol fou ampliada, a petició dels devots, el 1732⁽⁸⁰⁾, prenent un tros de celler.

La darrera capella afegida al temple fou la del Sant Crist i la Verge dels Dolors, que avui guarda la creu de plata; era avançada la seva construcció el 1740 i s'acabà el 1743⁽⁸¹⁾.

ELS ORGUES

La contracta del primer orgue es passà amb Gaspar Roig, orguener que establí el seu domicili a Vilabertran. Havia de tenir una cadireta com la de Castelló d'Empúries i el canó d'estany més llarg, havia de fer 12 pams. El presupost era de 180 ducats, dels que el monestir n'aportaria 120 i el poble 60. Benet Bruguerol, fuster, cobrà el 1530, 7 ducats d'or per feina d'entretall i de tallar una figura d'àngel per al moble. S'estrenà el 13 de maig de 1531, amb un concert que donà en Plazensa, famós organista de Sant Joan de Perpinyà⁽⁸²⁾.

Després de redotar el benefici de l'orgue amb 25 lliures anuals el 1713, donat que la seva migradesa ocasionava canvis freqüents d'organista⁽⁸³⁾, l'any següent es fabricava un orgue nou. Calgué cercar fusta per fer les bigues que sostenien la cadireta; en no trobar fusta seca per fer els flautats, es prengué la d'una tina de roure⁽⁸⁴⁾. Una nova ocasió de millorar l'instrument es presentà el 1764; s'hi invertiren 1.300 lliures i s'acudí a un orguener suís, Lluís Terrier, que l'acabà aquell mateix any. L'estrenà Salvi Arnabat, organista de la catedral de Girona⁽⁸⁵⁾.

Per tercera vegada en un segle, el 1796 es canviava d'instrument. A França la Revolució havia nacionalitzat els monestirs. Per 1.813 lliures es venia l'orgue del monestir de Cuixà. L'installaren a Vilabertran en Jacomet i en Vilar, orgueners de Prada de Conflent⁽⁸⁶⁾.

CAMPANES

Una campana gran es posà el 1540, a fi d'usar-la amb el rellotge que s'instal·lava aquest any. La fongué mestre Feixas a Girona, i pesava dos quintars, una tona i sis lliures. El preu de fondre fou de 29 lliures⁽⁸⁷⁾.

El 1631 es posava una "campana menor" de pes de 15 quintars, que costa 50 lliures⁽⁸⁸⁾.

ALTRES OBRES A L'ESGLÉSIA I CLAUSTRE

Hem indicat ja que els vescomtes de Rocabertí anteriors al 1300, dels quals coneixem el testament, elegiren sepultura al claustre. El primer en enterrar-se a dins de l'església degué ser Dalmau VI, que en el seu testament el 1303 disposà que se l'enterrés davant la porta principal i que no se'l traslladés mai, a fi que els preveres coneguessin el lloc precís on havien de fer-li l'absolta. El canonge Castán anotava aquesta disposició assenyalant que "de hecho, en el trascoro se halla una figura de mármol primorosamente labrada, y los demás de esta familia están sepultados en la capilla oy del Rosario, antes de S. Miguel y Catalina", i afegia: "Al lado de la puerta de la iglesia que da a los claustros hay una lápida que dice ser sepultura de los condes de Peralada y Rocabertí"⁽⁸⁹⁾. Donat que el títol de comte de Peralada data de 1599, la referida lápida havia de ser posterior.

L'abat Girgós (1410-1431) féu construir la torre del rellotge damunt l'altar major, avui desapareguda, completà les muralles i les fortificacions i començà a bastir el palau abacial⁽⁹⁰⁾. De les seves obres cap fou tan recordada com el retaule de l'altar major, que a les visites pastorals és qualificat com a pulquèrrim⁽⁹¹⁾. Amb tot, se l'acusà, a ell i al seu successor, el cardenal Joan de Casanova, de no haver practicat reparacions necessàries al monestir; els

marmessors de Girgós foren condemnats per sentència del vicari general a pagar per aquest concepte 223 florins, i els de Joan de Casanova hagueren de satisfer 130 florins⁽⁹²⁾.

En època de l'abat Nadal, les obres de la casa progressaren, almenys mentre residí en ella. Tenim notícia de què el 1444 Narcís Corominas, argenter de Girona, estava obrant una creu per a la qual ja s'havia rebut 100 florins d'or⁽⁹³⁾. El 1448 l'abat contractà amb Bartomeu Barrera, fuster i Bartomeu Mas, mestre de cases, el sostre i coberta, l'enrajolat i les finestres de la sala major de l'abadia pel preu de 250 florins⁽⁹⁴⁾. L'obra devia ésser acabada el 1451, perquè aquest any l'esmentat Barrera i Honorat Cristófol, fusters de Castelló, pactaven amb l'abat i canonges la construcció d'un cor nou de fusta d'arbre blanc, per 440 florins; l'obra la cobraren el 1461⁽⁹⁵⁾. Aquest cor fou cremat pels francesos durant la Guerra Gran⁽⁹⁶⁾.

Hem datat el retaule de l'altar major (abans de 1424) i el cor (1461); ens cal afegir que dins del temple cridava l'atenció una bella imatge de plata de la Mare de Déu que es trobava en la pilastra més pròxima a l'altar major. Era de plata i vestida; se l'esmenta per primera vegada a la visita de 1474⁽⁹⁷⁾.

El tresor es conservava en armaris situats dins la sagristia, dita de vegades la "cerca"; allí en prengueren inventaris els visitadors. La sagristia fou ampliada el 1551 de forma que quedà "dret ab la porta de la claustra que es té entre dos uberturas"⁽⁹⁸⁾, expressió que sembla designar allò que coneixem avui com a sala capitular. Les reunions de capítol se solien celebrar, fins a la meitat del s. XVIII a la sagristia.

Del segle XVIII daten algunes modificacions. El 1729 es posà el rellotge damunt la façana principal⁽⁹⁹⁾. En substituïa un de 1540 fet pel rellotger mestre Hilari, i situat damunt l'altar major, que al seu torn suplia el que féu construir l'abat Girgós⁽¹⁰⁰⁾. La seva gàbia amidava sis pams de llarg i quatre d'ample. El 1768 s'obren dues finestres a banda i banda del cor i s'eixampla la O del portal gran⁽¹⁰¹⁾.

L'arxiu estava en un local de la planta baixa fins a 1768. Aquest any hom resolgué fer-ne un de nou "per custodia dels titols, papers e instruments fahents per dit lltre. Capítol, elevantlo perque no prenga humitat y poder emplear lo desota per aula capitular, en atenció de ser lo arxiu molt vell, poch segur y molt exposat a quelasevol malicia de robo o confusió, sens tenir per un costat mes resguardo que un tempanell de raxol, y per desobra un sol empostizat"⁽¹⁰²⁾. S'inaugurà el nou el 1770, i simultàniament s'estrenà la sala capitular⁽¹⁰³⁾. El 1814 l'aula capitular fou cedida a fi de fer-ne escola per als nens del poble⁽¹⁰⁴⁾.

LA RESIDÈNCIA

Hom construïa les muralles el 1367⁽¹⁰⁵⁾. D'ençà d'aleshores, el sector interior del monestir rep el nom de "la força".

El primer esment d'una casa particular d'un canonge correspon al 1410. L'abat vengué al cambrer Pou una casa amb dues cambres, una a la planta i l'altra al pis, situada al corral de l'abadia, que afrontava a migdia amb l'abadia i a ponent amb el mur de la força⁽¹⁰⁶⁾. El 1469 s'autorità al prior a edificar casa sobre el dormitori⁽¹⁰⁷⁾ i el 1470 la comunitat donà el seu consentiment a Pere Penya, canonge candeler, perquè pogués edificar casa damunt el celler⁽¹⁰⁸⁾. S'estava abandonant la vida comú, i els canonges passaven a residir en domicilis individuals. Altres permisos d'obres són més tardans; el 1530 un canonge obté llicència de fer terrassa damunt del claustre⁽¹⁰⁹⁾. Tot i això hom mantenia alguns actes en comunitat; així s'explica que el canonge

Gabriel Bruguera, que era molt ancià, havent ingressat el 1488, el 1539 fos autoritzat a anar a menjar i dormir a casa seva⁽¹¹⁰⁾. La llicència suposa que hom usava encara el refectori i el dormitori comuns.

En canvi, des de principis del s. XV, l'espai entre el monestir i la casa de l'abat s'estava establint a particulars i al mateix comú de Vilabertran. És possible que l'operació servís per finançar la construcció de la casa abacial, però també venia a introduir dins la unitat de "la força" elements aliens a la comunitat⁽¹¹¹⁾.

3. VIDA I ACTIVITATS

NOMBRE DELS CANONGES

En una data indeterminada del s. XIII anterior a la mort de Jaume I (1276) s'indicà que l'abadia tenia 12 canongies des de l'origen. A elles s'afegiren altres 9 canongies fundades per diversos senyors; Alfons I d'Aragó, el vescomte de Rocafort, Pere de Llers, el senyor de Montagut, la senyora de Morasac, Arnau de Figueres i Bernat de Soler. Aquestes canongies no eren ocupades, i els senyors desitjaven recuperar les rendes cedides per dotar-les. Hi havia també onze, entre clergues seculars, conversos i "oficials del monestir" que rebien porció igual a la dels canonges; entre ell s'hi compten el batlle de la vila, el coc, el forner, el porter i l'hortolà de la casa. Altres vint-i-cinc persones s'ocupaven de la feina dels camps i de treballs subalterns a l'església; entre elles no s'hi comptava la família de l'abat, que era a part⁽¹¹²⁾.

Les canongies vacants foren un dels temes que intentà reformar el bisbe Bernat de Vilert el 1281⁽¹¹³⁾. És òbvia l'oposició dels altres canonges; les rendes vacants es repartien entre ells. La pobresa personal s'havia anat relaxant i, per impedir que els estalvis dels canonges anessin a parar fora de casa es donà el 1309 una disposició que permetia als capitulars de fer testament, a condició que disposessin dels seus béns a favor de l'església o fessin fundacions pies⁽¹¹⁴⁾.

L'alimentació era també objecte de reivindicacions; l'abat Dalmau de Rocafort disposà que la porció individual de peix pels dies que es consumia aquest aliment fos de setze unces (mig quilogram) per persona⁽¹¹⁵⁾. La porció de pa es va establir el 1453 en mitja lliura diària, i la de vi en 18 bótes anuals per als canonges i 10 bótes 6 cortons per als porcioners menors⁽¹¹⁶⁾.

El 1363 els canonges eren 15; el 1612, 14. Dues canongies foren unides a la mensa capitular i una presa per contribuir a les despeses de la Inquisició, abans de 1635. Els porcioners, sacerdots amb dret a rebre "porció canonical" foren set; quatre majors i tres menors, des que l'abat Ermengol de Vilarig en fundà dues el 1344⁽¹¹⁷⁾. Hi havia també tres beneficis simples fundats a l'església, però amb rendes talment migrades que al s. XVI ningú no els prenia.

VIDA COMÚ

S'anà relaxant el s. XV, ja que els canonges van aconseguir llicència de viure en casa pròpia, fins si mengen amb la comunitat. Així el 1458 l'abat concedeix al cambrer la torre del mur, amb llicència per fer-hi obres⁽¹¹⁸⁾. Ja el 1410 –com hem assenyalat més amunt– l'abat Girgós havia venut al cambrer Pou una casa amb dues cambres, una a baix i l'altra a dalt, situada al corral de l'abadia, que afrontava a migdia amb l'abadia i a ponent amb el mur de la

força, per 100 florins que s'havien d'invertir en obrar el rebost de la rera-cambra de la mateixa abadia⁽¹¹⁹⁾.

INTENTS DE TRASLLAT

Al s. XVIII els canonges no se sentien bé a Vilabertran, i feren moltes gestions per traslladar-se a una vila més gran. Hom provà sort a Mataró, on l'Ajuntament desitjava que l'església esdevingués col·legiata; el rector d'aquella parròquia féu imprimir el 1728 un manifest contra el projecte. Una nova temptativa de 1775 per anar al mateix lloc tingué el recolzament dels regidors de la vila marinera, però ara fou el bisbe Valladares de Barcelona qui els barrà el pas⁽¹²⁰⁾.

Poc abans, en 1772, el bisbe de Girona Palmero transmetia l'opinió de la Reial Cambra de què era inútil i gravosa per al poble de Vilabertran l'abundància d'eclesiàstics, i proposava d'unir-se amb el capítol de Sant Feliu de Girona. Ara fou el capítol mateix el que s'oposà⁽¹²¹⁾.

Altres intents, entre 1796 i 1798, contemplaven la possibilitat d'establir-se a Figueres, o bé d'unir a Santa Maria de Besalú els capítols canònics d'Ullà, Vilabertran i Lladó⁽¹²²⁾. Estava escrit, no obstant, que la comunitat havia de morir allí mateix on havia nascut.

DEVOCIONS

No oblidéssim que l'activitat principal dels canonges era la celebració de l'ofici diví i la missa solemne. Eventuals discussions sobre qui havia de cantar l'epístola o entonar salms indiquen que el culte de la litúrgia de les hores ocupava el lloc central que s'esqueia.

Els testimonis de culte a Pere Rigau semblen datar de finals del s. XV i començaments del XVI; el 1485 Eloi Mateu fundava a Vilabertran un aniverari a celebrar "l'endemà de Sant Pere Rigau"⁽¹²³⁾, i el canonge Castán assegura que el nom de Pere Rigau era usual, a començaments del s. XVI entre els veïns del poble⁽¹²⁴⁾. El sepulcre fou obert per a la veneració pública els anys 1525 i 1572⁽¹²⁵⁾ i hi acudiren importants grups a veure les despulles.

La confraria de Santa Magdalena existia ja el 1396, i era tan poderosa que podia vendre un censal de 120 lliures a l'abat a fi que aquest pogués comprar les rendes reials de Figueres⁽¹²⁶⁾. Diverses visites pastorals del s. XV-XVI troben l'altar en mal estat; en canvi, es revitalitzà al s. XVIII i hom encarregava a un beneficiat de ser prior de la confraria i tenir cura de la capella⁽¹²⁷⁾. Després de la guerra de la Independència tornà a funcionar⁽¹²⁸⁾.

Gabriel Bruguera, canonge, féu construir l'altar i capella de Sant Ferriol al claustre i dotà d'illuminacions i misses al nou santuari el 1545 i 1556⁽¹²⁹⁾. Al s. XVIII la festa era tan solemne com la de Nadal. Hi havia un ermità de Sant Ferriol, que sortia a captar; el 1751 s'elegí per a aquest ofici un cert Urbà Soley⁽¹³⁰⁾. Una estàtua de Sant Ferriol, que costà 53 lliures, fou posada el 1797⁽¹³¹⁾.

La confraria del Santíssim era fundada abans de 1556, data en què se sol·licità la seva agregació a la de Minerva de Roma⁽¹³²⁾. La del Roser sorgeix el 1607⁽¹³³⁾.

Una germandat del Sant Sebastià es fundà amb motiu d'una pesta 1765. Un canonge n'era paborde major i s'ocupava de portar al dia el llibre dels inscrits⁽¹³⁴⁾.

De la predicació quaresmal se n'ocuparen els carmelites de Peralada o, de vegades els caputxins de Figueres⁽¹³⁵⁾.

Finalment cal esmentar l'hospital, un alberg del que desconeixem les dimensions. Era a cura alhora del monestir i dels regidors del lloc. El 1767 els regidors demanaren que un membre del capítol fos administrador de l'hospital i que es pogués passar un baci a l'església a favor de la institució. Els canonges hi accediren⁽¹³⁶⁾.

DESPRÉS DE LA DESAMORTITZACIÓ

Els canonges de Vilabertran foren traslladats a la catedral d'Albarracín per disposició d'octubre de 1852; restà només al lloc, amb el títol de president jubilat, Maties Oliver.

Els porcioners i beneficiats restaven reduïts a quatre; el rector de la parròquia, l'organista i dos més⁽¹³⁷⁾. Segons els informes de visita pastoral, el 1877 hi havia rector, vicari i un beneficiat; des de 1893 la parròquia ha estat servida per un sol prevere; cal corregir, segons aquestes informacions, la que dóna Botet i Sisó a la seva *Geografia de Catalunya*, que suposa que encara a principis del s. XX hi havia cinc beneficiats.

NOTES

- (1) M. Golobardes, *El monasterio de Santa Maria de Vilabertran*, Barcelona 1949.
- (2) Jaume Puig i Oliver i Maria Josefa Arnall, *Una biblioteca del Renaixement, L'inventari de la llibreria de Vilabertran de l'any 1587*, dins "Arxiu de Textos Catalans Antics" 1 (1982) pp. 217-259. Hem de lamentar que *Catalunya Romànica* tom IX, Barcelona 1990, contingui, al costat d'aportacions noves, més d'una notícia necessitada de correcció.
- (3) Encara que F. X. Altés, *El testament de Pere Bernat de Salt*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" 25/1 (1980), p. 137, hagi atribuït al P. Pasqual les còpies i extractes de documents de Vilabertran que es troben al ms. 729 III de la Biblioteca de Catalunya, podem assenyalar que són del canonge José Castán de Otamendi. Castán fou secretari i arxiver del capítol entre 1764 i 1779, i no sols registrà els antics pergamins i manuals notariaus de Vilabertran en forma similar a com ho feien els erudits del seu segle, sinó que també composà dictàmens per a diversos plets que sostenia el capítol, enriquits amb proves documentals que avui tenen molt d'interès històric. Citem els extractes de Castán amb la sigla "729 III".
- (4) Es conserven les actes capitulars de 1528 a 1681, començades per Antoni Jutglar, un canonge erudit que també s'interessà per la documentació antiga de Vilabertran, que extractà en un volum (també conservat a l'Arxiu Diocesà) que porta per títol "Memorial d'actes i canalars" –citad per nosaltres com a "Memorial"–; de 1690 a 1726; de 1737 a 1779 i de 1796 a 1824. La confecció del "Memorial" la hi encarregà l'abat Domènec: Res Cap 1528-1681, f. 41v. Citem les resolucions capitulars com a "Res Cap". Important és el recull de "Notas tretas dels llibres de manuals y notas del arxiu de la notaria de Vilabertran desde 1400 a 1500" (en realitat, 1401-1441) fet pel canonge Castán en 1779, i que citem com a "Notes". Hi ha també a l'ADG abundància de capbreus i llevadors, que no són ara objecte de la nostra atenció. Amb la sigla VP ens referim a les visites pastorals, de les que indiquem volum i foli.
- (5) Josep M. Marquès, *Escriptures de Vilabertran*, 1990, 302 pp. i 85 d'índexs. L'estudi ressenya exhaustivament tota la documentació de Vilabertran anterior a l'any 1300.
- (6) Martirologi ed. Golobardes, p. 120.
- (7) 729 III, f. 294v.
- (8) Golobardes p. 120.
- (9) 729 III, p. 377
- (10) Necrologi, ed. Golobardes, p. 123.
- (11) Necrologi, ed. Golobardes, p. 117.
- (12) 729 III f 290v
- (13) Necrologi ed. Golobardes, p. 122.
- (14) 729 III f 297, on se suposa que l'any era el 1349; al f. 297 v es troba la data correcta.
- (15) Necrologi, ed. Golobardes, p. 122, amb error, ja que s'indica l'any 1458.
- (16) Procés de la seva elecció: ADG Mitra c. 10 núm. 65.
- (17) Montsalvatje, *El obispado de Elna* Olot 1911 (NH XXI) tom 1 pp. 248-257.
- (18) VP 24, f 92.
- (19) Memorial, f 277. Aquests dos llibres no consten a l'inventari de la biblioteca de Vilabertran de 1587 editat per Puig i Arnall. El 1413 es cobraren dels marmessors d'Escales 100 florins (1.100 sous) llegats per a les obres de l'abadia, que sembla ha d'entendre's pel palau abacial; si fos així, aquest s'estaria obrant en vida del bisbe, és a dir, abans de 1398: Notes p. 177 on s'indica que el prelat havia nascut a Vilanant.
- (20) 729 III f (198); Memorial f 223. Per la data de la mort; l'abat Guillem actua fins a 12 de maig de 1403: Notes p. 27. Possiblement es tracta del mateix dia de la seva mort segons el martirologi ed. Golobardes, p. 120, suposant que aquest contingui error de cent anys (dóna el 1303) i error en el nom (que suposa ésser Gaufred). A continuació actuà com a abat electe Ademar de Montpalau (Notes, p. 26 i 31) en data de 21 de juliol de 1403, però no sembla que prengué possessió.
- (21) Notes, p. 44. Havia estat abans abat de la Real de Perpinyà; Notes p. 235. Treballà com a agent del papa Benet XIII, al qual devia deure el nomenament. Un seu parent, Tomàs Girgós, era ciutadà de Barcelona; Notes p. 170.
- (22) Necrologi, ed. Golobardes p. 124. Malaltejava ja el 23 de novembre de 1430 *ratione terremotis*: Notes p. 300.
- (23) VP 19, 145. Notes, pp. 330 i 310.
- (24) ADG Litterarum U 136 f 33v.
- (25) ADG Litterarum U 140, ff 15-16 i 18.
- (26) ADG Litterarum U-148, f. 159v.
- (27) 729 III f. 236.
- (28) 729 III f 236v; vegeu també ADG Litterarum U-157 f 1 i 70v i Memorial, f 250v.
- (29) Necrologi, ed. Golobardes, p. 123.

- (30) 729 III f 236v-237.
- (31) 729 III f 238.
- (32) Ed. Golobardes p. 118.
- (33) 729 III f 238.
- (34) Necrologi, ed. Golobardes, p. 119).
- (35) 729 III f 251v; cf. *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Madrid 1972, t. I p. 74-75.
- (36) 729 III f 254.
- (37) 729 III f 246rv.
- (38) VP 31, f 275.
- (39) 729 III f 258.
- (40) Res Cap 1528-1681, f 1.
- (41) Res Cap 1528-1681, f. 14v-15.
- (42) 729 III f 265v.
- (43) 729 III f 264v.
- (44) 729 III f 261v.
- (45) 729 III f 259v. Vegeu la seva biografia a Puig i Arnall, *art. cit.*, p. 225, nota 19, d'on es dedueix l'amplitud de les relacions de l'abat i la seva orientació culta i reformista.
- (46) 729 III f 266v.
- (47) Res Cap 1528-1681, f 37.
- (48) Necrologi, ed. Golobardes, p. 124.
- (49) 729 III f 268v; el text que sobre ell edita Golobardes p. 139-140 procedeix de Res Cap 1528-1681 f 78v-79, on òbviament, es troba en català.
- (50) Necrologi, ed Golobardes p. 117-118.
- (51) Res Cap. 1528-1681 f 87.
- (52) *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, II, Madrid 1972, p. 1295.
- (53) VP 76, f 199.
- (54) VP 79, f 36; 80 f 246; 81, f 138.
- (55) Res Cap 1528-1681, f. 126.
- (56) Necrologi, ed Golobardes p. 117.
- (57) VP 88, 48; 93, 56; 94, 374; 96, 275; 98, 208; 99, 195.
- (58) VP 98, 208.
- (59) Res Cap 1690-1726 f 146.
- (60) VP 102, 374.
- (61) Res Cap 1690-1726 f 147.
- (62) Necrologi, ed. Golobardes, p. 118.
- (63) Res Cap 1690-1726 f 11 i 148v. Vegi's un memorial d'aquest arxiprest al Consejo de Aragón del 1698 a ACA, Consejo de Aragón, llig. 547. Oliart narra que al principi, l'arxiprest tenia totes les prerrogatives de l'abat. El 1625 els canonges posaren plet a fi d'intervenir en l'administració; l'arxiprest Prats s'absentà i posà coadjutor, i igual féu el seu successor. Fins al 1662 no es signà una concòrdia entre l'arxiprest i el capítol sobre la matèria però Oliart considerava que els canonges tenien en exclusiva el maneig de les rendes i que la dignitat arxiprestal és "despreciada, abatida y ajada".
- (64) Res Cap 1690-1726, f 139 v.
- (65) Necrologi ed Golobardes p. 121-122.
- (66) Res Cap 1690-1726 f. 135-138.
- (67) Res Cap 1690-1726 f. 139v i 146.
- (68) Necrologi, ed. Golobardes, p. 122.
- (69) Res Cap 1690-1726, f. 153.
- (70) Res Cap 1690-1726 f. 156.
- (70bis) Cf. informe de 1769 a ADG, llig. A-189. El capítol aprofità l'ocasió per sol·licitar al rei la supressió de la dignitat arxiprestal.
- (71) Cf. informe de 1769 citat a la nota anterior. Morí el novembre de 1768. El seu nebot, Jaume Serapi Campins i Torrents, comerciant de Cádiz, lliurà al capítol els llegats fets a favor d'aquest per l'arxiprest; una casulla riquíssima, dues dalmàtiques, unes canadelles de plata, tretze cadires de noguer, i quadres i tapisseries per a la sala capitular: Res Cap 1737-1779, f. 142-143.
- (72) Res Cap 1796-1824, f. 1 i 173v.
- (73) 729 III p. 207 (415).
- (74) Res Cap 1528-1681, f. 63v.
- (75) VP 76, 23.
- (76) ADG Litterarum U-216, f. 37v.
- (77) VP 88, 48.
- (78) VP 24, 92.
- (79) 729 III, f 260 v.

- (80) Res Cap 1649-1737, f 246.
- (81) Res Cap 1737-1779, f 12-13.
- (82) 729 III ff 258v, 259 i 260v.
- (83) Res Cap 1649-1737.
- (84) Res Cap 1649-1737, f. 107v.
- (85) Res Cap 1737-1779, f. 103 i 106.
- (86) Res Cap 1796-1824 f. 3.
- (87) Res Cap 1528-1681 f. 28v.
- (88) Res Cap 1528-1681, f. 125v.
- (89) 729 III f 289.
- (90) Nota publicada per Monsalvatje; Golobardes pp. 132-133.
- (91) Visita pastoral de 1452, t 22 f 509v. El retaule fou pintat per Pere Coma, pintor de Castelló, que el 4 de maig de 1429 firmà rebut de 230 florins d'or per aquest concepte; Notes, p. 295.
- (92) ADG Litterarum U 137 f 102v.
- (93) 729 III f 234.
- (94) 729 III f 235.
- (95) 729 III F 235v. i 240; cf també ADG Vilabertran *Memorials o canalars*, f CXVIII.
- (96) Res Cap 1796-1824, f. 20.
- (97) VP 24, 92; 27, 35; 31, 275, on s'indica que és de plata.
- (98) RC 1528-1681, f. 67. La llibreria, en canvi, era situada a nivell de pis; el 1542 el capítol consentí que es tanqués la porta de la cambra situada sobre l'altar de Santa Magdalena vers la porta de l'escala del campanar, cambra que anteriorment servia de llibreria (RC 1528-1681) f. 35. Aquesta ubicació no coincideix amb la que donen Puig i Arnall, *art. cit.* p. 225-226, que situen la llibreria a l'antic dormitori; el dormitori és lluny del campanar. Els mateixos fan referència a una "nova llibreria" que visità el bisbe el 1545, de localització imprecisa.
- (99) Res Cap 1649-1737, f. 221.
- (100) Res Cap 1528-1681, f. 28v.
- (101) Res Cap 1737-1779 f. 131.
- (102) Res Cap 1737-1779, f. 141 v.
- (103) Res Cap 1737-1771, f 162.
- (104) Res Cap 1796-1824, f 190.
- (105) 729 III p 389 (f 190).
- (106) Memorial, f 136v. Més detallat, Notes p. 175: s'assenyala que l'abat es proposa d'edificar cambra i rebost a l'abadia, indret de la Torre o Reracambra. El preu pagat pel cambrer fou de 100 florins d'or. La casa, de planta i pis, que aquest comprà, era situada a l'indret del Corral de l'Abadia, i afrontava a ponent amb la força del monestir. Se li posà com a condició que no pogués obrir finestres a la banda de migdia.
- (107) Memorial, f. 90v-91. Ja el 1412 un canonge dotava un aniversari amb una casa "novament construïda" sobre els claustres, contigua al dormitori; notes, p. 175.
- (108) 729 III f. 248; Memorial, f. 132.
- (109) Res Cap 1528-1681 f 8.
- (110) Res Cap 1528-1681, f 28v.
- (111) Memorial, f 128; en data de 13 d'abril de 1411 l'abat Antoni estableix als cònsols de Vilabertran un pati de 27 canes de llarg per 3,5 canes d'ample "que va dreta línia de la cantera de la casa dels graners fins a la casa d'en Gispert"; afronta a sol ixent amb el celler del monestir, la casa dels graners i carrer públic, a migdia amb la casa d'en Gispert i a ponent i tramuntana amb els murs de la força. Els establí, a més, un pati dit de la cuina, que afrontava a sol ixent en les voltes, a migdia amb el corral mitjà, a ponent en camí públic i cuina del monestir, i a tramuntana amb el refetor. I encara, un altre pati situat entre la paret del pou i la carrera del portal contigu a la casa que fou d'en Gispert, de 9,5 canes per 18 pams, que afronta a sol ixent amb la cuina de l'abadia, a migdia amb el monestir, a ponent en camí públic i a tramuntana amb el pati de la cuina. Més detallat, Notes p. 166; els cònsols de Vilabertran no podran fer a portes a migdia, sinó a tramuntana. Si el monestir necessita la paret de la cuina per edificar, el mateix monestir haurà de mudar la porta de la cuina, que mira a orient, vers ponent; els cònsols per la seva part no poden tenir vistes al refectori. En canvi se'ls autoritza a obrir porta a la muralla, a la part de tramuntana. El 1473 es troben dues vendes de patis situats dins la força, indret de llenyer, que afronten a ponent amb el mur de la força; Memorial, f 109. I encara, el 1498 es ven, de particular a particular, un pati situat dins la força del monestir, indret del llenyer, que afronta a sol ixent amb el celler i el graner, i amb una escala "que aquí és y's monta al dit graner"; les altres afrontacions són amb patis de diverses persones; Memorial f. 61.
- (112) 729 III f 417rv.
- (113) 729 III f 217v-218r
- (114) 729 III f 215v.

- (115) 729 III, f 297.
- (116) Memorial f 249v.
- (117) ADG Dotalties 18 (D 20), f. 263-273.
- (118) Memorial, f. 251. Permís de fer letrina en aquesta casa, de 23 de juliol de 1451, Memorial f. 118v.
- (119) Memorial, f 136v. Vegeu més amunt, notes 106-110.
- (120) Res Cap 1649-1737, f. 218 i 228; 1737-1771, f. 202.
- (121) Res Cap 1737-1779, f. 177.
- (122) Res Cap 1796-1824, ff 1 i 18.
- (123) 729 III f 253v.
- (124) 729 III f 260v.
- (125) Res Cap 1528-1681 f 84-86. Un altre informe sobre la mostració del cos de Pere Rigau es troba a la Biblioteca de Catalunya, ms 721 f 2r-3v; Puig i Arnall, *art. cit.*, p. 220.
- (126) Memorial, f. 229v.
- (127) Res Cap 1737-1771 f 121.
- (128) Res Cap 1796-1824, f 207.
- (129) 729 III f 260v i 268.
- (130) Res Cap 1737-1779 f 49.
- (131) Res Cap 1796-1824 f 14v.
- (132) 729 III f 267v-268.
- (133) VP 79, 36.
- (134) Res Cap 1737-1779 f 106v.
- (135) Cfr. p.e. Res Cap 1737-1779, f 193.
- (136) Res Cap 1737-1779, f 119v. Sovintegen els llegats de censals a l'hospital al s. XV. Un inventari practicat el 1405 hi trobà 10 llençols i 12 flassades; Notes p. 229.
- (137) ADG *Arreglo parroquial*, 1854, informe de Maties Oliver, president jubilat de la col·legiata.